

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за историју уметности, Београд

DOI 10.5937/kultura1859167A
УДК 728.5:338.485(497.13)"192/193"
72.071.1 Добровић Н.

оригиналан научни рад

ДЕЛОВАЊЕ НИКОЛЕ ДОБРОВИЋА НА ЈАДРАНУ

ДОПРИНОС РАЗВОЈУ МЕЂУРАТНОГ ТУРИЗМА И АРХИТЕКТОНСКОГ МОДЕРНИЗМА

Сажетак: *Овим радом се истражују пројектантске активности архитекте Николе Добровића (1897–1967) на Јадранском приморју током четврте деценије 20. века, приказане кроз конкурсне пројекте и реализације туристичке архитектуре у Сплиту и Дубровнику, којима је дат значајан допринос развоју међуратног архитектонског модернизма и авангардне мисли, али и подстрек развоју савремене туристичке привреде међуратне Југославије. Кроз неколико пројеката туристичке намене на Јадрану (купалиште, дворана за забаву, хотел, центар туристичког савеза), на којима су постигнути високи архитектонски и естетски домети међуратног модернизма, архитекта Добровић је истовремено указао на потребно усмерење развоја савремене туристичке изградње обликоване према захтевима нових туристичких активности. Иако су неки од ових пројеката остали нереализовани, јер за њих није било разумевања у ондашњој стручној јавности и друштвеном миљеу, у Добровићевом опусу они представљају израз високих модерничких стремљења својственог проседеа у југословенској архитектонској пракси тридесетих година. Тржишни аспекти у туризму су подстицали тежњу инвеститора за изградњом хотела који би пратили нове стандарде у хотелијерству и тиме задовољили прохтеве захтевних гостију, који су, посећујући европска туристичка одређишта, осетили квалитет стандардизоване хотелске услуге. Уз примењене модернистичке принципе у архитектури хотела „Гранд” на Лопуду покрај Дубровника, јединственом примеру модерне хотелске архитектуре у Југославији, архитекта*

је тежио и социјалној компоненти савременог туризма прилагођеног новом профилу туристе.

Кључне речи: Никола Добровић, модернизам, туристичка архитектура, Јадранско приморје, туризам

Уводне напомене

Добровићеве пројектантске активности на Јадрану су током тридесетих година прошлог века биле уско везане за туризам. У интердисциплинарности туризма као цивилизацијске појаве 20. века може се издвојити улога архитекте и архитектуре у профилисању прогресивних стремљења туризма, усмерених потребама и кретањима модерног човека. Основни спецификум туризма, још од друге половине 19. века, када туризам постаје конституент класног, друштвеног и колективног идентитета¹, јесте његова привредна и тржишна оријентација. Истраживање модерне архитектуре у Југославији би било непотпуно без осврта на прилике у туристичкој привреди, сагледане у ширем контексту друштва међуратне Југославије, нарочито кроз позицију архитекте који је прогресивне идеје у архитектури пренео и у област туризма, као нове друштвене парадигме, која је, попут модерне архитектуре, представљала одраз социјалног прогреса и модерности времена.

Планови за развој туризма на Јадрану сежу још на почетак 20. века када су у оквиру неколико иностраних иницијатива рађени и предлози пројеката за изградњу великих типских хотела на неколико локација у Далмацији. Нова ера развоја туризма настаје формирањем заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, када се Јадранско приморје поново истиче као основни туристички потенцијал, посебно у сфери нових туристичких кретања и активности. Целисходнији развој туризма у Југославији почиње половином двадесетих година прошлог века и везује се за оснивање нових и обнову старих удружења за промет туриста, која су уз Одсек за саобраћај путника и туриста (касније Одсек за туризам) Министарства трговине и индустрије Краљевине СХС/Југославије, представљали почетке институционализације савременог туризма у Југославији. Туристичке прилике у међуратној Југославији би се могле кратко описати као неуједначене и пре свега усмерене основним потребама домаћих туриста

1 Baranowski, S. and Furlough, E. Introduction, in: *Being elsewhere: tourism, consumer culture, and identity in modern Europe and North America*, eds. Baranowski, S. and Furlough, E. (2001) Ann Arbor: University of Michigan Press, p. 7

„средњих средстава и могућности” који су чинили највећи број посетилаца².

Утицај туризма на развој архитектонског модернизма у међуратној Југославији

Архитектура модернизма, иако различито прихваћена и примењена у архитектонској пракси међуратне Југославије, имала је важну улогу у осавремењивању друштва и пропагирању грађанских вредности, јер се сматрало у тадашњим уметничким³ и интелектуалним круговима да „модерна архитектура одговара потпуно и конструктивно и садржајно модерном, продуктивном и културном човеку, јер одговара свим условима његовог живота како социјалним и духовним тако и интелектуалним и материјалним”⁴. Туристичка архитектура се током тридесетих година, услед јачања друштвених и привредних структура, издвојила као специфична типологија код које су начела модерне архитектуре била у већој или мањој мери доследно примењивана, истичући тако нове вредности грађанске класе слободарски манифестоване у домену туризма. Модерни хотели су обликовно и функционално одражавали дух новог времена и авангардних стремљења, представљајући знаковит пример модерног обликовања. Хотели у то време постају прогресивни примери нових пројектантских могућности и модернистичке естетике, који ће истицати њихове развојне потенцијале током наредних деценија, следећи општи друштвени, културни и привредни миље. Стајући у одбрану савременог градитељства архитекта Никола Добровић, пишући о развоју грађевинарства почетком тридесетих година, напомиње да „нове друштвене констатације одбацују све више и више застарели принцип *l'art pour l'art*, као потпуно некористан, па шта више и антисоцијалан и против начела социјалне економије”⁵. Истовремено се у погледу развоја туристичке привреде

2 Архив Југославије (АЈ), Фонд МТУ, 65-1012-1911: Izveštaj o razvoju turizma u 1937. god., str. 2.

3 Архитекта Драго Иблер председник удружења „Група Земља” у манифесту из 1929. наглашава: „Треба живјети животом свога доба и треба стварати у духу свога доба. Сувремени живот прожет је социјалним идејама и питањима колектива, а умјетник не може стајати изван колектива, јер су умјетност и живот једно.” Видети: Zidić, I., Kovačević E. i suradnici. (1971) *Kritička retrospektiva Zemlja* (Katalog izložbe 6. Zagrebački salon), Zagreb: Zagrebački salon.

4 Здравковић, И. (19??) Модерна архитектура и њен социјални значај, Збирка Библиотека *Политика и друштво* бр. 47, Београд: Политика и друштво С. О. Ј., стр. 45.

5 Добровић, Н. (1932) Развитак грађевинарства, *Летопис Матице српске* књ. 334, свеска 1-2, Нови Сад: Матица српска, стр. 130.

истицало да градња нових и модерних хотела, са комфором који одговара захтевима савременог доба, представља једну од најпречих потреба за развитак туризма⁶. Туристичка изградња тридесетих година је, наводи Томислав Премерл, била „велика шанса за модерну архитектуру [...]”, иако „модерна архитектура са својим агресивним налетима није баш лако пробијала пут”, те се сама „[...] нашла пред тешко рјешивим питањима и најчешће је била недовољно креативно снажна да их успјешно превлада”⁷, на пољу туризма је она могла да репрезентује своја прогресивна стремљења прилагођена карактеру модерног човека.

Слободно време је допринело развоју личности, па је човек управо кроз доколичарске активности потврдио своје универзално биће и повратак самом себи, као „савршени натурализам” који коинцидира с хуманизмом⁸. Као тотални друштвени феномен⁹, туризам – чији је настанак везан за низ истовремених узрока – обликовао је не само оне друштвене навике обезбеђене слободним временом, већ се инкорпорирао и у свакодневне друштвене активности, утичући да туристичка инфраструктура и сервиси постану универзалан привредни облик, с изразитом организованом и широком распрострањеношћу. Историја туризма је такође и историја хотела, закључује немачки писац и преводилац Ханс Енценсбергер (Hans Enzensberger) у свом есеју названом „Једна теорија туризма”, јер што је више туризам напредовао у знаку развијеног капитализма, хотелска индустрија је по њему здушније усвајала преовлађујуће привредне норме¹⁰. У том вртлогу капитала и друштвених потреба развили су се бројни облици савремене туристичке архитектуре, која је била пример архитектуре друштвених стремљења а не одраз идеолошких образаца. Ако се кроз историју туризма може пратити историја хотела, онда се истовремено кроз хотелску архитектуру могу пратити туристичке, али и друштвене прилике у једном времену и на једном простору. Различитост хотелске архитектуре у југословенском међуратном раздобљу

6 АЈ, Фонд МТУ, ф-65-1012-1911: *Referat Trgovačko Obrtničke Komore u Dubrovniku za konferenciju 25. i 26. maja 1930. god.*, str. 7, 8.

7 Premerl, T. (1982) Sudjelovanje arhitekture u razvoju turizma do Drugog svjetskog rata, *Čovjek i prostor* br. 7-8/352-353, Zagreb: Savez arhitekata Hrvatske, str. 29.

8 Todorović, A. (1978) Ličnost i turizam, *Turizmologija* br. 9, Zbornik stručnih i naučnih radova, str. 58-59; Lefebvre, H. (1988) *Kritika svakidašnjeg života*, Zagreb: Naprijed, str. 110.

9 Todorović, A. (1982) *Sociologija turizma*, Beograd: Privredna štampa, str. 19-21.

10 Encensberger, M. H. (1983) Jedna teorija turizma, *Kultura* br. 60/61, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 26-27.

најбоље осликава друштвени контекст, али и позицију архитекте да директно утиче на обликовање савремених туристичких токова. Хотелска архитектура је тако постала део туристичке понуде и одраз туристичке репрезентације..

Ограничен капитал је био узрок недовољног броја нових (модерних) хотела, нарочито у годинама после Првог светског рата када туризам није био приоритет обнове. Иако се често наглашавала потреба за модернизацијом и унапређењем туризма, реалне економске околности су спутавале његов масовнији развој, нарочито у пасивним и слабо развијеним подручјима, као што је било Јадранско приморје, а у чије туристичке потенцијале су махом биле усмерене активности како надлежних државних служби, тако и стручних организација и приватних иницијатива. Приватне иницијативе, превасходно на пољу изградње нових хотела, показале су најзначајнијим за развој југословенског међуратног туризма. Тржишни аспекти у туризму су подстицали тежњу инвеститора и акционарских друштава за изградњом хотела или реконструкцијом постојећих објеката који би и у архитектонском смислу задовољили нове стандарде у хотелијерству.

Често је у стручним полемикама, о чему сведоче бројни извори из тог времена, истицана потреба за изградњом модерних хотела, а да се ни у области хотелијерства није тачно разумело шта се подразумева под модерним хотелима. Модерним хотелима се у то време, из угла туристичке привреде, називају сви нови хотели, без обзира на њихове архитектонске карактеристике и савремене пројектантске могућности. С друге пак стране, заступљеност модерне архитектуре у хотелској изградњи тридесетих година имала је важан економски значај за туризам у многим деловима света. Како би задовољили прохтеве захтевних гостију, који су посећујући европска туристичка одређишта осетили квалитет стандардизоване хотелске услуге, југословенски хотелијери су током четврте деценије хотелску организацију прилагођавали потребама гостију, одлучујући се тако и за модерно архитектонско обликовање којим се постизала рационалност у изградњи и опремању хотела. Пространа Јадранска обала од Сушака до Улциња постаје у то време све атрактивнија и за домаће туристе, али су недостатак смештајних капацитета и недовољна уређеност многих приморских места успоравали туристичку експанзију. Мањак одговарајућих хотела на Приморју био је основни разлог да се подстиче њихова

изградња и да се обезбеде повољни услови за приватне хотелијере који би улагали у туризам¹¹.

Смернице за развој туризма после 1930. године и прве Добровићеве пројектантске активности на Јадрану

Појава модерне архитектуре је у стручним круговима отворила дискусија да ли је овај универзални архитектонски језик прикладан за природни и културни контекст Приморја и Медитерана. Ова расправа је углавном вођена поводом изградње нових објеката, када су на конкурсима заједно учествовали архитекти који су заступали традиционалне и нове модернистичке приступе, попут жустрих полемика о модернистичким пројектима архитекте Николе Добровића у Сплиту и Дубровнику. „У Далмацији се нису супротност и проблем старог и новог постављали сами по себи”, приметиће Душко Кечкемет, „већ првенствено у односу на специфични пејзажни и повијесни амбијент”¹², што је доводило до преиспитивања новог грађења у контексту у коме су преовладавали доминантни слојеви градитељске традиције. Стајући у одбрану модерне архитектуре, поводом полемичког осврта загребачког архитекте Марка Видоковића на појаву модерне архитектуре у Далмацији, објављеног 1933. године у љубљанском часопису *Arhitektura*¹³, млади сплитски архитекта и Добровићев пријатељ Никола Арманда износи критички поглед на ову двозначну оцену модерне архитектуре, закључујући да је сукоб нових идеја и застарелог градитељства у ствари сучељавање мисли и *стила*, што би се у југословенском контексту такође могло превазићи афирмацијом духа данашњице¹⁴. Дискусија и размена опречних ставова се често сводила на сагледавање модерне архитектуре кроз употребу нових материјала у односу на оне традиционалне, а тиме и на разматрање прикладности естетског израза нових објеката у историјским амбијентима.

11 Оцену стања југословенског туризма и хотелијерства из 1930. године видети у: Anonim (1930) *Promet stranaca i gradnja hotela, Jugoslovenski hotel: stručni organ za hotelijerstvo Jugoslavije* br. 13/14, god. II, Zagreb, str. 195.

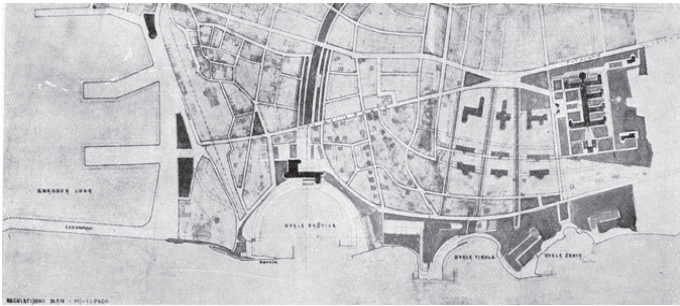
12 Kečkemet, D. (1976) *Moderna arhitektura u Dalmaciji, Arhitektura* br. 156-157, god. XXX, Zagreb: Savez arhitekata Hrvatske, str. 69.

13 Vidoković, M. (1933) *Zar moderna arhitektura u Dalmaciji?*, *Arhitektura* br. 3-4, god. III, Ljubljana, str. 61-62.

14 Armanda, N. (1933) *Dalmacija i moderna arhitektura, Arhitektura* br. 7-8, god. III, Ljubljana, str. 123; О сплитском архитекти Н. Арманду видети у: Plejić, R. (2011) *Splitski arhitekt Niko Armanda – arhitektonski modernizam i povijesni prostor, Kulturna baština* br. 37, Split: Društvo prijatelja kulturne baštine Split, str. 227-258.

Самосвесни архитекти и критичари, износећи својеврсна оправдања за примену савремене архитектуре, наглашавали су да је она последица нових услова живота и да би стога нове грађевине требало да испуњавају услове савремене изградње, тако што ће у потпуности одговарати интелектуалним и материјалним потребама савременог човека¹⁵, али се уз то ипак истицало да националне, климатске, обичајне и економско-социјалне разлике представљају упориште у тражењу одговарајућег израза у савременој архитектури¹⁶.

На фону туристичког прогреса након светске економске кризе крајем двадесетих година и услед продора архитектонског модернизма почетком тридесетих година, у Југославији долази до првих пројеката на унапређењу туристичке инфраструктуре. Први значајан пројекат рађен у оквиру међународног конкурса за уређење простора намењеног туристичким активностима на Јадранској обали био је пројекат регулације сплитског градског купалишног предела Бачвице, Фирула и Зенте из 1930. године. Учешће у овом конкурсима узима и архитекта Никола Добровић, у то време настањен у Прагу, чији је идејни предлог донео нови поглед не само на модерну архитектуру туристичке намене и планирање простора приморског града у складу са новим функцијама, већ и на позицију савременог туризма уопште.

Слика 1 Никола Добровић: План регулације купалишног предела Бачвице, Фирула и Зенте у Сплиту, конкурсни рад из 1930. године.
Извор: Dobrović, N. (1933) Regulacija kupališnog predela Bačvice, Firula i Zente, *Arhitektura* br. 1-2, Ljubljana, str. 16.

Добровић се, како сам пише о свом конкурсном предлогу у љубљанском часопису *Arhitektura*, водио урбанистичким принципима заснованим на пројекцијама будућег развоја Сплита, што је подразумевало и удвостручавање броја

15 Здравковић, И. (1941) Оправданост појаве модерне архитектуре, *Уметнички преглед* бр. 2, год. IV, Београд: Музеј Кнеза Павла, стр. 48-50.

16 Здравковић, И. (1940) Утицај поднебља и околине на нову архитектуру, *Уметнички преглед* бр. 1-2, год. III, Београд: Музеј Кнеза Павла, стр. 52-54.

становника¹⁷. Ови принципи су обухватили регулацију саобраћајних токова (пешачких и колских), зонирање основних садржаја нарочито туристичке, спортске и здравствене намене, издвајајући рекреацију за житеље и туристе као посебан лејер, а при решавању техничких и естетских проблема Добровић је применио принципе модерног урбанизма. Сложен урбанистички пројекат, који је приобални појас града требало да повеже са осталим градским деловима, обухватио је и архитектонска решења туристичких садржаја за увалу Бачвице. Простор који претходно није био обухваћен генералним планом Добровић је поделио на улице које се по висинским линијама простиру паралелно са обалом и на улице које у облику зрака силазе низ падину ка обали. У циљу што рационалнијег коришћења простора архитекта предвиђа терасасто позиционирање хотела један над другим у два реда до врха терена, чиме је омогућена приступачност са свих страна¹⁸. Добровићев првонаграђени рад на овом међународном конкурс, на коме су учествовала 23 архитекта, оцењен је од стране председника жирија Јоже Плечника као „снажно дело и по својој концепцији, и по техници израде”, којим је исказао савремен приступ планирању и организацији простора заснован на новим условима технике и економије, док га Страјнић карактерише европским, наводећи да својим уравнотеженим масама, пропорцијама и контурама пристаје у амбијент обале, чинећи са обалом, морем и пејзажем хармонично јединство¹⁹. У периоду ограничених развојних могућности за туризам, Добровић је овим пројектом указао на потенцијале развоја Јадранске обале, гледајући далеко испред било које стручне организације основане за унапређење туризма, чије су развојне мере биле често усмерене уском решавању различитих оперативних препрека у хотелијерству и промету туриста.

За Добровићеве наредне архитектонске активности на Јадрану заслужан је његов пријатељ, угледни историчар и критичар уметности, Коста Страјнић. На наговор Ивана Мештровића и Марка Мурата Страјнић се 1928. године досељава у Дубровник и запошљава као помоћник градског конзерватора старина у Надлештву за умјетност и споменике. Одмах потом почиње да ради на формирању ликовне сцене окупљајући око себе младе ликовне таленте, а 1930. године објављује програматски чланак „Чувајмо Дубровник” с

17 Dobrović, N. (1933) Regulacija kupališnog predela Bačvice, Firula i Zente, *Arhitektura* br. 1-2, god. III, Ljubljana, str. 16.

18 Исто, стр. 17.

19 Strajnić, K. (1932) Savremena arhitektura Jugoslovena – Nikola Dobrović i njegovo značenje, *Arhitektura* br. 4 god. II, Ljubljana, str. 113.

поднасловом „Спашавајмо његов историјски и умјетнички карактер”, који ће се потом публиковати у књижици „Дубровник без маске: узалудни напори и тешка разочарења”, значајној за разумевање ондашњег друштвеног контекста и конзервативне културе јавности²⁰. Страјнић се јавно залагао за модерну архитектуру сматрајући је логичном завршницом органског развоја историјских стилова дубровачке архитектуре, а његову визију модерног Дубровника је, како истиче Крунослав Иванишев, једно делио и делимично остварио Никола Добровић²¹. Архитекта Добровић је уз Мештровића, Плечника и Еду Шена био сведок одбране Страјнићу током судског поступка због његових оштрих критика архитекти Ивану Иванчићу и то управо због пројекта преуређења и надоградње туристичког објекта, односно хотела *Excelsior* на Плочама²², који се својим традиционалним приступом у начину градње и примени материјала супротстављао визији туризма као савремене друштвене активности.

Почетком тридесетих година Добровић учествује на неколико конкурса у Далмацији, међу којима би, у контексту туристичке теме, требало издвојити и конкурсни рад за адаптацију Градске кафане у Дубровнику из 1931. године, на коме је добио прву награду. У обликовању ентеријера ове кафане као места окупљања, Добровић је, блиско експериментима холандског *Де Стијла*, креирао простор пластичког јединства, у коме испред материјализације стоје просторни односи и површине које се међусобно прожимају. Попут ентеријера *Café l'Aubette* у центру Стразбура из 1926. године, адаптираног према пројекту холандског архитекте Теа ван Дисбурха (Theo van Doesburg) и уметника Ханса Арпа (Hans Arp) и Софије Тубер-Арп (Sophie Taeuber-Arp) у војној згради *Aubette* из 18. века²³, архитекта Добровић у некадашњем дубровачком арсеналу уводи нову геометризовану структуру типизираних елемената који постају компоненте просторног континуума између унутрашњег простора и спољашњег амбијента.

Сличан неопластичан приступ Добровић је имао и у пројекту за Курсалон на дубровачким Пилама из 1929. године.

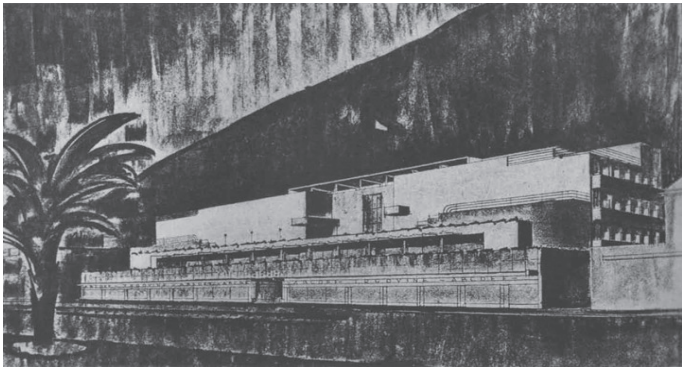
20 Viđen, I. ur. (2007) *Kosta Strajnić: Dubrovnik bez maske i polemika s Vinikom Brajevićem o očuvanju dalmatinske arhitekture*, Zagreb: Hrvatsko restoratorsko društvo.

21 Ivanišin, K. (1999) *Hotel Grand na Lopudu, Oris: časopis za arhitekturu i kulturu življenja* br. 3, Zagreb: Oris, str. 129.

22 Viđen, I. ur. (2007) *Kosta Strajnić: Dubrovnik bez maske i polemika s Vinikom Brajevićem o očuvanju dalmatinske arhitekture*, Zagreb: Hrvatsko restoratorsko društvo, str. 53-61, 98-99.

23 Overy, P. (2014) *De Stijl*, New York: Thames & Hudson, pp. 178-186.

Супростављајући се пројекту за изградњу Курсалона бечког архитекте Алфреда Келера (Alfred Keller), Страјнић се обратио Добровићу да изради нацрте Курсалона, како би чланове „Ривијере” уверио како и домаћи архитекти могу одговорити овом задатку који би више био у складу са дубровачком средином²⁴. О Добровићевом пројекту за Курсалон Страјнић је записао: „Схвативши грађевни проблем једног Курсалона на најсавременији начин, користећи се свим искуствима данашње технике и механичке продукције, и водећи рачуна о економији и конструкцији, употреби нових материјала и организацији што јаснијег плана, Никола Добровић је направио пројект који је не само европски у најбољем смислу ријечи него који, својим уравнотеженим масама, хармоничним пропорцијама и изразитом сил[х]уетом, изванредно пристаје у амбијент и хармонира са сусједним градским зидовима и тврђавом Минчетом.”²⁵

Слика 2 Никола Добровић: Курсалон на Пилама у Дубровнику, идејни пројекат из 1929. године, перспективни приказ;
Извор: Dobrović, N. (1931) Kursalon na Pilama u Dubrovniku, *Arhitektura* br. 3, god. I, Ljubljana, str. 76.

Дијаметрално различити пројекти и архитектонски приступи за Курсалон Добровића и Келера подједнако показују однос архитекте и према архитектури и према друштву и друштвеним потребама времена у коме стварају. Тадашња јавност је са одушевљењем дочекала пројекат архитекте Келера за Курсалон или Лечилишни салон, па је тако часопис *Jugoslovenski turizam* (са редакцијама у Београду, Загребу и Сплиту) 1928. године објавио кратак приказ Келеровог идејног пројекта, уз навођење да је иницијативом неколицине угледних грађана предузета акција да се на најпрометнијем делу града подигне удобан и модеран салон: *Приземље зграде, са отвореним аркадама, бит ће у главном употребљено*

24 Исто, стр. 99-100.

25 Исто, стр. 100.

за трговачке радње и дућане док ће на првом спрату бити велика дворана, која ће служити и као кафана (за 300 особа) са великом терасом, погледом на море. [...] Укосна дворана за свечаности бит ће управо велеградски уређена [...]. У стражњем дијелу зграде, предвиђена је још једна велика дворана, која може да буде употребљена за кино (за сса 350 особа) те за плесне забаве. Наравно да је предвиђено и све друго што треба да има један модеран Љбечилишни салон, тако да ће ова нова тековина много допринети развоју туризма у Дубровнику и у читавој Далмацији, посебно за зимску сезону. Вањска архитектура зграде прилагођена је потупно нашем амбијенту, у чему је без двојбе главна врлина свих радова арх. Kellera. Радујемо се, да ће напоскон бити остварена та давна потреба Дубровника, тог бисера нашег Јадрана и стјецилишта отмених страних гостију.²⁶ Дати опис пројекта Курсалона указује да се разлика између Келеровог и Добровићевог пројекта није огледала само у архитектури објекта, већ и у начину разумевања његове намене у контексту времена и нових туристичких потреба. За разлику од Келеровог пројекта, у коме се огледају историцистички приступ и реферисање на класичну архитектуру, нарочито у предлогу свечане дворане обликоване по угледу на салоне 19. века, Добровић предлаже сасвим савремен и функционалан објекат у коме су акцентовани просторни и функционални односи различитих садржаја (свечана дворана са позорницом – која може послужити и за позоришне представе, кафана, ресторан, хотел, продавнице, биоскоп), уз могућност трансформације појединих просторних целина²⁷, што би се у данашњем архитектонском тумачењу сматрало хибридном објектом. Добровић је у опису архитектонских и функционалних аспеката овог пројекта управо нагласио да је због разноврсности архитектонског програма унутрашња организација хетерогена²⁸. Опис свог пројекта за Курсалон у Дубровнику, архитекта Добровић закључује да је архитектуром постигнута хармонија маса, уравнотеженост пуних и празних површина, изражавајући тако дисциплину, једноставност и прикладност²⁹.

У чланку под називом „Изградња хотела и заштита историјско-архитектонског карактера Далматинских

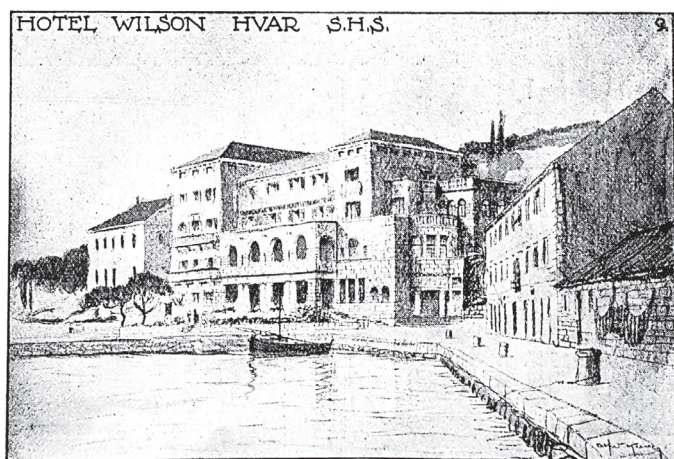
26 Anonim (1928) Lječilišni salon u Dubrovniku, Jugoslovenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji br. 4, god. I, Beograd/Zagreb/Split, str. 14-15.

27 Dobrović, N. (1931) Kursalon na Pilama u Dubrovniku, Arhitektura br. 3, god. I, Ljubljana, str. 74-76.

28 Исто, стр. 74.

29 Исто, стр. 76.

градова”, објављеном 1928. године у часопису *Jugoslovenski turizam*, бечки архитекта Келер износи свој став о изградњи хотела на Јадрану, истичучи да је на далматинској обали неопходно подизање нових и великих хотела чија би архитектура употребом старих стилских облика била прилагођена амбијенту далматинских градова³⁰. Иницијативе и планови за изгрању хотела на Јадранској обали сежу још на почетак двадесетог века, када је у Бечу 1907. године основана комисија са задатком припреме планова за изградњу низа великих луксузних хотела дуж далматинске обале, којом је председавао гроф Хараш (Harrach)³¹. Један бечки архитекта је тада израдио неколико пројеката великих хотела за које се показало да је нереална њихова реализација због потребних енормних инвестиција, да би после смрти грофа Хараша, председавање комисијом од 1910. године преузео кнез Хуго Винидишграц (Hugo Windischgrätz), који је бечком архитекти Алфреду Келеру поверио да изради нове пројекте за мање хотеле. Архитекта Келер је потом у периоду од 1911. до 1913. године пропутовао далматинску обалу и израдио идејне пројекте уз неколико варијанти за пет хотела предвиђених у Сплиту, Трогиру, Трстеном, Дубровнику и Котору. Реализацију ових пројеката је обуставио Први светски рат.

Слика 3 Алфред Келер: Нови хотел *Madeira* (уместо назива *Wilson*) на Хвару, перспективни приказ. Извор: Čulić, J. (1928) Način za riješenje problema naših pasivnih krajeva! Historijat akcije za podizanje hotela u Dalmaciji, *Jugoslovenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji* br. 2, god. I, str. 7.

30 Keller, A. (1928) Izgradnja hotela i zaštita istorijsko-arhitektonskog karaktera dalmatinskih gradova, *Jugoslovenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji* br. 1, god. I, Beograd/Zagreb/Split, str. 3-4.

31 Čulić, J. (1928) Način za riješenje problema naših pasivnih krajeva! Historijat akcije za podizanje hotela u Dalmaciji, *Jugoslovenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji* br. 2, god. I, Beograd/Zagreb/Split, str. 1-7.

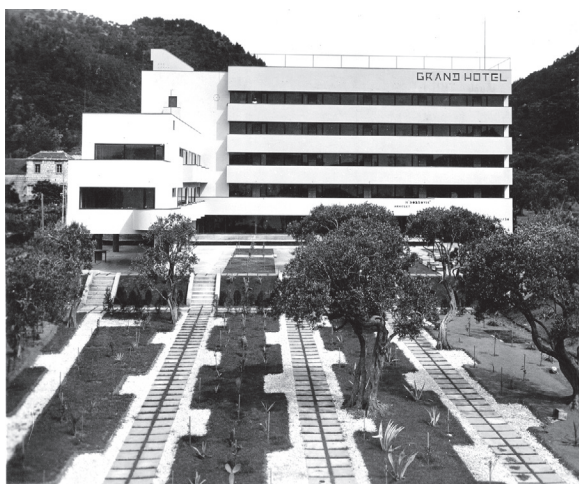
Током активности на промоцији и унапређењу југословенског туризма двадесетих година „Централни уред за пропаганду Јадрана” је, знајући за претодне планове за изградњу хотела на Јадрану, поновно дошао у контакт са архитектором Келером који је позван да посети Југославију крајем 1927. године и да се поново укључи у израду пројеката за хотеле на Јадранској обали³². На основу идејних предлога за хотеле архитекте Келера, објављених у туристичкој периодици крајем двадесетих година, може се закључити да ови предлози и њихове варијације представљају у ствари копије пројеката из 1913. године, па архитекта Келер, кога је Страјнић назвао другоразредним архитектором, двадесетак година касније, у контексту нових друштвених стремљења, позиције туризма а пре свега архитектонске праксе, остаје при истим предлозима за изградњу хотела у циљу унапређења југословенског туризма. Овај пример иницијативе за изградњу хотела представља погледе многих стручних удружења на тадашњи развој туризма и визију туристичке архитектуре, али уједно указује да су у креирању модерног туризма у то време важну улогу имали управо архитекти модернисти, који су савременим пројектима хотелске архитектуре дали подстицај туристичким активностима, посебно доласку страних гостију.

Изградња хотела Гранд на Лопуду

Пројекат за хотел *Гранд* на Лопуду обележио је Добровићево стваралаштво на Јадрану, али и развој туризма на дубровачкој ривијери у другој половини тридесетих година. Изграђен за лопудску породицу Главовић, претпоставља се на препоруку Косте Страјнића, хотел је за госте био отворен у лето 1937. године. Иако је истраживање хотела *Гранд* било у фокусу бројних истраживача, архитеката и историчара уметности, вишеслојност његове архитектуре и времена у коме је изграђен, даје простор за нова истраживања и тумачења. Сви пројектантски аспекти – примењени конструктивни склоп и савремени материјали, просторна и функционална организација, пуристичко обликовање и уређење ентеријера и врта, били су усмерени савременој хотелској намени. Током тридесетих година хотелијерска периодика је у више наврата представљала различите проблеме у југословенском хотелијерству, који су се често везивали за хотелске услове који често нису задовољавали потребе нарочито страних гостију. Међутим, када је изграђен хотел *Гранд*, који својом

32 АЈ, Фонд МТУ, ф-65-1029-1948: Допис Приморског савеза за унапређење туризма из Сплита Одсеку за унапређење туризма при Министарству трговине и индустрије, бр. 9467/27, од 14. новембра 1927. године.

савременом архитектуром превазилази такву проблематику, стављајући у први план корисника и његов боравак у хотелу, изостао је приказ овог хотела и оцена хотелијерских стручњака. Добровићев допринос туризму приметиће архитекта Иван Здравковић, у кратком приказу хотела *Гранд* објављеном 1937. године у часопису *Уметнички преглед*, наводећи да му припада заслуга јер је међу првим указао како може да се развија југословенски туризам³³. Архитекта Добровић је разумео улогу архитектуре у профилисању туристичке привреде оријентисане новом типу туристе, који за разлику од привилегованих с краја 19. и почетка 20. века не одлазе на дужа путовања и пропутовања, на одмору не проводи време у раскошним собама и бодуарима, салонима и трпезаријама, већ користи краће време одмора да га проведе у боравку на отвореном, плажи, шетњи, на терасама уживајући у сунцу и морском ваздуху. Хотел *Гранд* је својим гостима пружао такав амбијент.

Слика 4 Никола Добровић: Хотел *Гранд* на Лопуду, разгледница из 1930-тих. Извор: колекција Милоша Јуришића

Модерна архитектура је донела питање стандардизације, што ће се у хотелској изградњи убрзо показати као значајан аспект који ће утицати на будући развој хотелијерства. Према наводима из „Декларације архитеката сабраних на међународном припремном конгресу за модерну архитектуру”, у швајцарском граду Ла Саразу (La Sarraz) 1928. године, за појам модерне архитектуре била је битна идеја везаности архитектуре за принципе економије, као и то да најсврхосходнија продукција претпоставља рационализацију и

³³ Здравковић, И. (1937) Хотел на Лопуду, *Уметнички преглед* бр. 2, год. I, Београд: Музеј Кнеза Павла, стр. 56-57.

стандардизацију архитектуре³⁴, што се у области туризма показало изразито корисним и опште прихватљивим. Рационализација и стандардизација, како је образложено у Декларацији, утичу на методе рада, тј. концепције у модерној архитектури, као и на грађевинску индустрију кроз грађевинско извођење, при чему би и корисници такве архитектуре требало да прилагоде своје потребе условима новог социјалног живота³⁵. У Југославији су тридесетих година, управо у хотелској архитектури, остварени значајни помаци у профилисању модерне архитектуре, који ће остати препознати не само као примери јединствених модернистичких проседа, већ и домети хотелске архитектуре која је употпунила визију успона југословенског туризма.

У Краљевини Југославији је 1934. године донета *Уредба о подизању и грађењу угоститељских радњи*, којом су прописани минимални услови које треба да задовоље хотели и угоститељски објекти у то време, нарочито у погледу димензија соба и ходника, као и опремљености хотелских простора, што је био први пропис који је уредио питање основне стандардизације угоститељских објеката³⁶. На основу сачуване пројектне документације за хотел *Гранд*, може се закључити да се архитекта Добровић приликом пројектовања хотела водио прописаним условима за изградњу и опремање хотелских објеката³⁷, чиме је обезбеђен основни ниво стандардизације, док је квалитет просторних и функционалних односа хотелских садржаја постигнут, пре свега, доследним концепцијским јединством архитектонске структуре и обликовања. Ниво стандардизације присутан је и у организацији смештајних етажа, тако да већина соба има једнаке димензије и функционалну терасу, што је у тадашњој хотелској архитектури био редак случај.

34 „Декларација архитеката сабраних на међународном припремном конгресу за модерну архитектуру”, у: *Требa знати – Прогрес градитељства – Проблеми савремене архитектуре*, Планић, С. (1932) Загреб: Наклада Југословенске штампе д.д., стр. 9-10.

35 Исто, стр. 10.

36 *Уредба о подизању и уређењу угоститељских радња*, у: Угоститељски зборник, уредио Никетић, Г. (1935) Београд: Геца Кон, стр. 5-26.

37 У члану 8. Уредбе о подизању и уређењу угоститељских радња је било прописано да хотелске собе морају бити минималне површине од 8м² ако имају један кревет, а 12м² ако имају два кревета или дупли кревет. На цртежу основе 2. спрата хотела, која се налази у Добровићевој заоставштини у Музеју науке и технике у Београду, когама су назначене димензије двокреветне собе – 4,28 x 2,75, што износи нешто мање од 12 квадратних метара.

*Архитектонски донети Хотела Гранд –
идејна и мисона веза са старом дубровачком
архитектуром*

Осим заступљених принципа модерне архитектуре, концепцијски спроведених у идеји „хотел-брод”, аналогно Ле Корбизјеовој одредници „кућа-машина”, Добровић је кроз просторно-изражајну вишеслојност хотелске архитектуре дао идејну и мисаону везу са старом дубровачком архитектуром и културом ладања. Описујући један од најпознатијих двораца дубровачке ладањске архитектуре – дворца Петра Соркочевића, саграђен почетком 16. века, Цвито Фисковић истиче да архитектонску структуру овог дворца чине његови интимни амбијенти уроњени у околни пејзаж и зеленило у којима корисник чулно доживљава архитектуру у њеном коришћењу³⁸. О овом дворцу Фисковић је записао: „Читав овај грађевни склоп је разрађен и разигран. Сваки од његових дијелова је посебна цјелина, одвојени амбијент, а сви су они опет међусобно практично и естетски повезани. То вјешто и укусно рјешење на сваком мјесту пружа различите угођаје и обликује грађевне оквире које окружује или над којима лебди околни крајолик. Укућани и гости могли су се овдје окупљати без међусобних сметња у неколико скупина и уживати у хладовини крошања пуних птичијег пјева, у сунчању и у пријатном струјању шумског и морског зрака, на високим терасама и у ограђеном цвјетњаку, сред ложе, под одринама и у дворанама. Тај склад је настао сарадњом власника с вјештим и даровитим градитељима [...] Соркочевић је такођер склопио погодбу с домаћим градитељима [...], избјегавши

Слика 5 Никола Добровић Хотел Гранд на Лопуду, поглед на хотелски врт, разгледница из 1930-тих. Извор: колекција Милоша Јуришића

38 Fisković, C. (1966) *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*, Split: Historijski institut Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, str. 24-25.

тима туђе грађевинске облике и скупе стране мајсторе. [...] Страни би му архитект био у својој величанственој замисли окрњио људско мјерило и прилагођавање окружењу, двије најосновније вредноте дубровачког и опште приморског градитељства [...].³⁹

У својој књизи о дубровачким дворцима Добровић пише: „Некадашњи властеоски вртови, у своје време сим[в]боли интимне одвојености привилегованих, треба да се у духу савремене демократске урбанистике и у оквиру новог интегралног градског простора саставе са општим заштитним зеленим појасом и тако ставе у службу народу.”⁴⁰ Културне тековине прошлости су за Добровића истовремено и ликовна могућност и готов инвентар при савременој изградњи Дубровника⁴¹. Однос према природи био је важан слој и Добровићеве архитектуре. У писму упућеном брату Петру Добровићу 10. јануара 1937. године са Лопуда налазе се наводи који говоре о Добровићевом ставу према природи коју види као део архитектуре хотела⁴². „Урадио сам иза куће један нови парк”, наводи Добровић у овом писму, „Сада се хотел налази унаоколо, у парку, чега раније није било. На терасама сам урадио висеће баште, тако да више нису оне тако голе. Сада се градња приљубила уз околну природу још више, односно обрнуто природа ми загрљује још присније моју зграду.”⁴³ Истовремено, на овом примеру првог Добровићевог реализованог пројекта у Југославији и на дубровачком подручју, могуће је увидети како зграде које се уклопе у пејзаж као архитектура, делује на посматрача као скулптура⁴⁴. У време када су принципи и обликовни вокабулар модерне архитектуре неуједначено примењивани међу југословенским архитектима, а сам модерни покрет недовољно познат архитектима и критичарима, Добровић је архитектуром хотела на Лопуду показао да су елементи модернистичког инвентара, истиче Алексеј Бркић, само средства а не по себи нужност, јер линије и запремине својом слободном игром треба да послуже за превођење статичне стереометрије у динамични

39 Исто, стр. 9-10.

40 Dobrović, N. (196?) *Dubrovački dvorci*, knj. 3, Beograd: Urbanistički zavod NR Srbije, str. 23.

41 Исто.

42 Архив САНУ, Заоставштина сликара Петра Добровића, писмо куцано на писаћој машини на меморандуму Хотела Главовић, сиг. 14758/IV-393, страна друга.

43 Исто, стр. 2.

44 Vukotić-Lazar, M. (2002) *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945–1967)*, Beograd: Plato, str. 47.

стереометрикон⁴⁵. Добровић је поред тога показао да градитељски дијалог са историјским наслеђем и карактером места не подразумева само преузимање историјских мотива и примену истих градитељских материјала, већ пре свега разумевање основних принципа архитектуре прошлости који су произашли из климатских услова и локалног просторног јединства. У архитектури Николе Добровића у дубровачком подручју се поред доследне примене функционалистичких и универзалних принципа модерне развијају, како истиче др Љиљана Благојевић, веома специфични концепти *модерног медитеранства*, које „подразумева синтетичке поступке културног преноса [...] медитеранске културе и класичних и вернакуларних принципа кроз модерну архитектуру, уз уважавање климатских и географских посебности”.⁴⁶

Слика 6 Летњиковач Петра Соркочевића на Лападу, око 1520. године. Извор: Fisković, С. (1966) *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*, Split: Historijski institut Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku

45 Бркић, А. (1992) *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930-1980*, Београд: Савез архитеката Србије, стр. 94.

46 Благојевић, Лј. (2015) *Itinerari – Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Београд: Službeni glasnik, стр. 78.

*Закључак: Добровићев допринос развоју туризма
и туристичке архитектуре*

Осим пројектантских активности, којима је допринео обликовању модерног туризма на Јадрану, Добровић је током свог боравка у Лопуду, према извештајима *Туристичког савеза у Дубровнику*, заједно са власником хотела *Гранд* Ником Главовићем био одборник месног општинског туристичког одбора, који је формиран ради унапређења локалног туризма⁴⁷. Ова Добровићева активност показује његово разумевање значаја савременог туризма за друштвени и економски развој. Лопуд је за кратко време постао значајно туристичко одредиште на јужном Јадрану, што потврђују статистички подаци за 1938. годину, према којима је Лопуд 1938. године посетило 513 домаћих и 2.549 страних туриста (највише туриста из тадашње Чехословачке)⁴⁸. Може се закључити да је Добровић својим деловањем на Јадрану тридесетих година, подједнако допринео развоју архитектонског модернизма и успону туризма, дајући смернице профилисању савремене туристичке изградње обликоване према потребама савременог туризма у ширем процесу културне еволуције. Иако су неки од Добровићевих пројеката остали нереализовани, јер за њих није било разумевања у ондашњем друштвеном миљеу, у Добровићевом опусу они представљају израз високих модернистичких стремљења својственог проседеа у југословенској архитектонској пракси тридесетих година.

ЛИТЕРАТУРА:

Anonim (1928) Lječilišni salon u Dubrovniku, *Jugoslavenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji* br. 4, god. I, Beograd/Zagreb/Split, str. 14-15.

Anonim (1930) Promet stranaca i gradnja hotela, *Jugoslavenski hotel: stručni organ za hotelijerstvo Jugoslavije* br. 13/14, god. II, Zagreb, str. 195-196.

Armanda, N. (1933) Dalmacija i moderna arhitektura, *Arhitektura* br. 7-8, god. III, Ljubljana, str. 122-123.

Baranowski, S. and Furlough, E. Introduction, in: *Being elsewhere: tourism, consumer culture, and identity in modern Europe and North America*, eds. Baranowski, S. and Furlough, E. (2001) Ann Arbor: University of Michigan Press, p. 1-34.

47 Turistički izveštaji 1937–1938 „Dubrovački turizam” – Svezak četvrti (1939) Dubrovnik: Turistički savez u Dubrovniku, str. 36.

48 Исто, стр. 29, 85.

- Blagojević, Lj. (2015) *Itinereri – Moderna i Mediteran. Tragovima arhitekata Nikole Dobrovića i Milana Zlokovića*, Beograd: Službeni glasnik.
- Бркић, А. (1992) *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930-1980*, Београд: Савез архитеката Србије.
- Vidoković, M. (1933) Zar moderna arhitektura u Dalmaciji?, *Arhitektura* br. 3-4, god. III, Ljubljana, str. 61-62.
- Viden, I. ur. (2007) *Kosta Strajnić: Dubrovnik bez maske i polemika s Vinkom Brajevićem o očuvanju dalmatinske arhitekture*, Zagreb: Hrvatsko restauratorsko društvo.
- Vukotić-Lazar, M. (2002) *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945-1967)*, Beograd: Plato.
- Dobrović, N. (196?) *Dubrovački dvorci* Knj. 3, Beograd: Urbanistički zavod NR Srbije.
- Dobrović, N. (1933) Regulacija kupališnog predela *Bačvice, Firula i Zente*, *Arhitektura* br. 1-2, god. III, Ljubljana, str. 16-21.
- Добровић, Н. (1932) Развитак грађевинарства, *Летонис Матуце српске* књ. 334, свеска 1-2, Нови Сад: Матица српска, стр. 128-134.
- Dobrović, N. (1931) Kursalon na Pilama u Dubrovniku, *Arhitektura* br. 3, god. I, Ljubljana, str. 74-76.
- Encensberger, M. H. (1983) Jedna teorija turizma, *Kultura* br. 60/61, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 11-29.
- Здравковић, И. (19??) *Модерна архитектура и њен социјални значај*, Збирка Библиотека Политика и друштво бр. 47, Београд: Политика и друштво С. О. Ј.
- Здравковић, И. (1941) Оправданост појаве модерне архитектуре, *Уметнички преглед* бр. 2, год. IV, Београд: Музеј Кнеза Павла, стр. 48-50.
- Здравковић, И. (1940) Утицај поднебља и околине на нову архитектуру, *Уметнички преглед* бр. 1-2, год. III, Београд: Музеј Кнеза Павла, стр. 52-54.
- Здравковић, И. (1937) Хотел на Лопуду, *Уметнички преглед* бр. 2, год. I, Београд: Музеј Кнеза Павла, стр. 56-57.
- Zidić, I., Kovačević, E. i suradnici. (1971) *Kritička retrospektiva Zemlja* (Katalog izložbe 6. Zagrebački salon), Zagreb: Zagrebački salon
- Ivanišin, K. (2015) Arhitekt i grad – dubrovački opus Nikole Dobrovića, *Art Bulletin* br. 65, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 121-150.
- Ivanišin, K. Tehnička, funkcionalna i retorička održivost arhitekture Nikole Dobrovića, u: *Kosta Strajnić – život i djelo*, priredio Viđen, I. (2009), Dubrovnik/Zagreb: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik / Institut za povijest umjetnosti, str. 103-120.

- Ivanišin, K. (1999) Hotel Grand na Lopudu, *Oris: časopis za arhitekturu i kulturu življenja* br. 3, Zagreb: Oris, str. 126-139.
- Ivanišin, K., Thaler, W. and Blagojević, Lj. (2015) *Dobrović in Dubrovnik: A Venture in Modern Architecture*, Berlin: Jovis Verlag GmbH
- Kečkemet, D. (1976) Moderna arhitektura u Dalmaciji, *Arhitektura* br. 156-157, god. XXX, Zagreb: Savez arhitekata Hrvatske, str. 65-79.
- Keller, A. (1928) Izgradnja hotela i zaštita istorijsko-arhitektonskog karaktera dalmatinskih gradova, *Jugoslovenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji* br. 1, god. I, Beograd/Zagreb/Split, str. 3-4.
- Lefebvre, H. (1988) *Kritika svakidašnjeg života*, Zagreb: Naprijed.
- Mojaš, N. Elementi dizajna u arhitekturi Nikole Dobrovića – dubrovački primjer, u: *Kosta Strajnić – život i djelo*, priredio Viđen, I. (2009), Dubrovnik/Zagreb: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik / Institut za povijest umjetnosti, str. 123-146.
- Overy, P. (2014) *De Stijl*, New York: Thames & Hudson.
- Oreb Mojaš, M. (1983/1984) Materijal, simetrija, brod, *Arhitektura* br. 186-187-188, Zagreb: Savez arhitekata Hrvatske, str. 60-63.
- Planić, S. (1932) *Treba znati – Progres graditeljstva – Problemi savremene arhitekture*, Zagreb: Naklada Jugoslovenske štampe d.d.
- Premierl, T. (1982) Sudjelovanje arhitekture u razvoju turizma do Drugog svjetskog rata, *Čovjek i prostor* br. 7-8/352-353, Zagreb: Savez arhitekata Hrvatske, str. 28-29.
- Strajnić, K. (1932) Savremena arhitektura Jugoslovena – Nikola Dobrović i njegovo značenje, *Arhitektura* br. 4 god. II, Ljubljana, str. 108-113.
- Todorović, A. (1982) *Sociologija turizma*, Beograd: Privredna štampa.
- Todorović, A. (1978) Ličnost i turizam, *Turizmologija* br. 9, Zbornik stručnih i naučnih radova, str. 57-69.
- Turistički izveštaji 1937-1938 „Dubrovački turizam”* – Svezak četvrti (1939) Dubrovnik: Turistički savez u Dubrovniku.
- Узоститељски зборник*, уредио Никетић, Г. (1935) Београд: Геца Кон.
- Fisković, C. (1966) *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*, Split: Historijski institute Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.
- Čulić, J. (1928) Način za rješenje problema naših pasivnih krajeva! Historijat akcije za podizanje hotela u Dalmaciji, *Jugoslovenski turizam: organ za propagandu turizma u Jugoslaviji* br. 2, god. I, Beograd / Zagreb / Split, str. 1-7.

Nebojša Antešević
University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Belgrade

WORKS OF NIKOLA DOBROVIĆ IN THE REGION OF
THE ADRIATIC SEA

A CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF INTERWAR
TOURISM AND MODERNISM IN ARCHITECTURE

Abstract

This paper is a research of the designing activities of architect Nikola Dobrović (1897-1967) in the Adriatic Sea region in the 1940s, represented by his designs for competitions and tourist facilities architecture in Split and Dubrovnik. They were a great contribution to the development of the avant-garde thought and Modernism in architecture in between the two World Wars, as well as a stimulus for the development of modern tourist economy in the interwar Yugoslavia. In several designs of tourist facilities at the Adriatic Sea (public bathing sites, entertainment hall, hotel, tourist office), which showed high architectural and aesthetic value as examples of interwar modernism, Nikola Dobrović drew attention to the necessity of developing modern tourist structures designed according to the requirements of new tourist demand. Some of these designs have remained unrealized, because there was not enough understanding for them among the expert public or the wider social community, but they still are excellent expressions of Dobrović's modernist ideas and his authentic architectural language so important for the Yugoslav architecture of the 1930s. The market aspects of tourism inspired the investors to plan construction of hotels that would follow new standards in the hospitality industry in order to meet the requirements of demanding guests who got used to the standards of high quality hotel services while visiting other European tourist resorts. Having applied modernist principles in the architecture of the Grand Hotel on Lopud, near Dubrovnik, as a unique example of modern hotel architecture in Yugoslavia, the architect has also pointed to the social aspect of the modern tourist industry oriented at a new profile of tourists.

Key words: *Nikola Dobrović, modernism, tourist architecture, Adriatic Sea, tourism*